

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ У КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

CONFLICT OF INTEREST IN THE CRIMINAL PROCEDURE LAW RELATIONS

Тітко І.А.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя

Полтавського юридичного інституту

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті викладено авторське бачення окремих питань, пов'язаних з конфліктом інтересів у кримінально-процесуальних правовідносинах. Висловлена авторська позиція стосовно наявних на сьогодні проблем доктринального і прикладного характеру. Запропоновано можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: приватний інтерес, приватні начала, публічний інтерес, конфлікт, конфлікт інтересів.

В статье изложено авторское видение отдельных вопросов, связанных с конфликтом интересов в уголовно-процессуальных правоотношениях, реализацией института сделок в уголовном процессуальном праве Украины. Высказана авторская позиция относительно существующих на сегодня проблем доктринального и прикладного характера. Предложены возможные пути их разрешения.

Ключевые слова: частный интерес, частные начала, публичный интерес, конфликт, конфликт интересов.

The article described the author's vision of the individual issues, related to the conflict of interests in the criminal procedure law relations. Expressed the author's position on the existing scientific and practical problems. Suggests possible ways to resolve them.

Key words: private interest, private elements, public interest, conflict, conflict of interest.

Різноманіття інтересів, а доволі часто антагоністичні форми його проявів і зумовлюють потребу в різного роду соціальних регуляторах, одним з яких є право. Тож, як зазначають фахівці, власне з конфліктністю суспільного життя пов'язане нормативне регулювання та виникнення позитивного права [1, с. 155–158].

Дослідження конфлікту інтересів надали можливість вести мову про дане явище не лише у сфері права в цілому, а й в межах окремих правових галузей, а подекуди й інститутів. Зокрема, непоодинокими є роботи, присвячені дослідженню конфлікту інтересів у сфері кримінального процесуального права загалом [2], та під час здійснення окремих стадій кримінального провадження [3].

Залишаючи поза рамками даної статті дискусії стосовно можливості повної ліквідації конфліктів інтересів (оскільки відповідь на це запитання видається нам негативною), пропонуємо сприймати конфлікт інтересів як даність, що по суті переводить питання щодо можливості їх повного усунення у площину управління конфліктами інтересів та їх функціонального навантаження.

Діяльність законодавця з нормативної регламентації кримінально-процесуальних відносин має серед іншого бути спрямованою на усунення, згладжування конфліктів інтересів, з метою уникнення пов'язаних з ними негативних явищ. Окрім того, однією з рис саме кримінально-процесуальних конфліктів є прогнозованість та можливість регулювання. У ході провадження особа, що здійснює розслідування, усю свою діяльність, застосування

запобіжних заходів, проведення слідчих та інших процесуальних дій планує відповідно до висунутих версій, що дає можливість передбачити можливі точки зіткнення інтересів [4].

Зважаючи на вказане, вбачається за необхідне виділяти принаймні два рівні управління конфліктами інтересів у сфері кримінально-процесуальних правовідносин: законодавчий та правозастосовний.

Законодавчий рівень, у свою чергу, передбачає низку механізмів по управлінню конфліктом інтересів, серед яких слід назвати:

а) прогнозування можливих конфліктів і, відповідно, побудову нормативних конструкцій таким чином, щоб запобігти прояву конфлікту інтересів (принаймні в тих ситуаціях, де такий конфлікт діє деструктивно). Прикладом подібного підходу може бути відмова законодавця у новому КПК України від положення, згідно з яким слідчий вправі не виконувати окремі вказівки процесуального керівника, оскарживши їх до вищестоящего прокурора¹. На запобігання проявів конфлікту інтересів спрямована також законодавча робота по усуненню колізій, прогалин, інших недоліків, систематизація, кодифікація законодавства тощо [5, с. 250–261];

б) надання нормативного інструментарію для управління конфліктами інтересів у рамках правозастосування. Так, у випадках, коли законодавець передбачає конфлікт інтересів і об'єктивно не може йому запобігти, або, бачачи не лише деструктивні, а й конструктивні елементи такого конфлікту, не вважає за потрібне його усувати, його завдання зводиться до надання методів

¹Тут ми лише констатуємо даний законодавчий крок, не оцінюючи новачку на предмет її виправданості.

мінімізації конфліктної ситуації правозастосовником та/або методів спрямування енергії конфлікту інтересів, так би мовити, «у мирне русло». Причому базові конструкції таких методів не є безпосереднім результатом юриспруденції, а виявлені й описані в першу чергу в рамках конфліктології (йї по суті є загальними для управління конфліктів у будь-якій сфері суспільного життя). Законодавство ж лише наповнює вже існуючу модель тим чи іншим змістом, що відповідає специфіці предмету правового регулювання.

У свою чергу, правозастосовний рівень управління конфліктом інтересів передбачає реалізацію наданих законодавцем методів учасниками кримінально-процесуальних правовідносин. Найбільш поширеними методами конфліктологи називають ухилення від конфлікту, відкладання конфлікту, співпрацю, досягнення компромісу, переговори, залучення посередника, примирення, примус та ін. [6, с. 298]. Прояви кожного із зазначених методів (шоправда, з певною специфікою) можна зустріти й у кримінально-процесуальних правовідносинах:

а) *метод ухилення від конфлікту* має місце, коли одна з конфронтуючих сторін уникає вступу у завідомо конфліктні відносини з опонентом. Відмітимо, що окремі дослідники називають вказаний метод найменш ефективним, оскільки він не забезпечує ліквідації конфлікту, залишаючи його причини [7, с. 125]. Визначаючи виправданість подібної оцінки даного методу в цілому, зауважимо, що в межах кримінально-процесуальних відносин він застосовується інколи досить вдало й несе цілу низку позитивних результатів. Наприклад, якщо йдеться про кримінальні провадження у формі приватного обвинувачення, то потерпілому законом надається альтернатива: перевести конфлікт інтересів з правопорушником в активну фазу, подавши відповідну заяву, чи ухилитися від конфлікту шляхом відмови від ініціації кримінального провадження. В останньому випадку використання методу ухилення від конфлікту, з одного боку, забезпечує реалізацію приватних інтересів потерпілого, а з іншого – державних інтересів, оскільки розвантажує правоохоронну систему;

б) *метод відкладання конфлікту* передбачає тимчасову відмову від своїх позицій, до моменту нагромадження сил однією зі сторін та зміни ситуації на її користь [7, с. 298]. Подібну форму управління конфліктом інтересів у кримінальному провадженні можна продемонструвати на прикладі інституту повідомлення про підозру. Так, з моменту повідомлення про підозру відбувається офіційна констатація початку кримінального переслідування особи, або, іншими словами, – констатація конфлікту інтересів обвинувачення і захисту. Разом з тим момент повідомлення про підозру визначає слідчий та/або процесуальний керівник, виходячи з того, чи наявна у них достатня кількість доказів причетності особи до вчинення кримінального правопорушення. Відтак, якщо

доказового матеріалу недостатньо (тобто ситуація не на користь сторони обвинувачення), слідчий вправі відкласти конфлікт (повідомлення про підозру) до моменту нагромадження ним сил (зібрання достатньої кількості доказів);

в) *метод співпраці* є одним з найбільш конструктивних методів вирішення конфлікту інтересів, який передбачає зміну спрямування інтересів з протилежно спрямованих на єдино спрямовані. Прикладом реалізації зазначеного методу під час кримінального провадження може бути обов'язок суду врахувати з'явлення із зізнанням або активне сприяння розкриттю злочину як обставину, що пом'якшує покарання (п. 1 ч. 1 ст. 66 КК);

г) *метод досягнення компромісу* передбачає, що сторони йдуть на взаємні поступки з метою виходу із конфлікту з найменшими втратами. Слід погодитися з позицією, що компроміс як результат у чистому вигляді добровільного свідомого вибору зустрічається вкрай рідко. Як правило, це вимушене рішення, продиктоване необхідністю [8]. Метод компромісу лежить в основі так званих узгоджувальних процедур у кримінальному провадженні, яскравим прикладом яких в оновленому кримінальному процесуальному праві України є угода про визнання винуватості та угода про примирення. Метод компромісу може передбачати такі способи його досягнення, як переговори, у тому числі із залученням посередника. Переговори дозволяють зняти гостроту конфлікту інтересів, допомагають зрозуміти аргументи сторін, розглянути альтернативні пропозиції, об'єктивно оцінити дійсний стан справ, досягти консенсусу тощо [6, с. 298]. Разом з тим доводиться констатувати, що розпочати переговори і досягти бажаного результату доволі не просто. Зокрема, якщо йдеться про кримінальний процес, то ставлення сторін одна до одної часто має негативне емоційне зафарбування, що викликає бажання взагалі уникати будь-яких контактів з опонентом, а за столом переговорів позбавляє можливості приймати виважені та логічні рішення. Це, у свою чергу, зумовило появу інституту посередництва, у тому числі в кримінальному процесуальному праві (ч. 1 ст. 469 КПК).

д) *метод примирення*. Даний метод може у тій чи іншій частині застосовуватися й в рамках методу досягнення компромісу, проте на відміну від останнього не передбачає взаємних поступок як обов'язкової ознаки. У свою чергу, цей метод слід також відрізнити від методу ухилення від конфлікту, оскільки останній допускає одностороннє прийняття рішення, а примирення – це завжди позиція двох суб'єктів. Зважаючи на зазначені нюанси, в якості прикладу застосування даного методу в рамках кримінального провадження доцільно навести інститут звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиреннями потерпілого з правопорушником (ст. 46 КК). Зокрема, на відміну від інституту угоди про примирення вказана

²Хоча у більшості випадків вони все ж мають місце, оскільки звільненню від кримінальної відповідальності за даною обставиною як правило передують «торги» підозрюваного і потерпілого, де визначаються умови примирення. Окрім того, ст. 46 КК говорить також про необхідність відшкодування правопорушником завданої шкоди (хоча обов'язковість даної складової підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням багатьма авторами оскаржується – про це далі).

процедура прямо не передбачає взаємних поступок сторін² як обов'язкового елементу, а на відміну від інституту відмови від обвинувачення у провадженнях в формі приватного обвинувачення – вимагає волевиявлення не лише потерпілого, а й підозрюваного;

є) *метод примусу* є хоча й не найбільш схвальним з позиції демократичних цінностей, проте невід'ємним і доволі поширеним в рамках кримінального провадження способом вирішення конфлікту інтересів. Застосування примусу для забезпечення інтересів кримінального провадження (публічних інтересів), а також в ряді випадків для охорони та реалізації інтересів приватних осіб є загальновідомим фактом, який розцінюється як невід'ємна ознака реалізації кримінально-процесуальних функцій держави [9, 10]. Відтак, вказаний метод має розглядатися нарівні з усіма вище переліченими, лише з тим застереженням, що монополія санкціонування та безпосереднього застосування примусу в сфері кримінального судочинства зберігається за державою, а форми та допустимі межі примусових дій мають бути чітко визначені на рівні закону. Слід також відмітити, що взаємозв'язок конфлікту інтересів та методу примусу в кримінальному провадженні утворює своєрідне «замкнене коло». Зокрема, як вказують дослідники, виникнення конфліктних ситуацій між публічними і приватними інтересами у кримінальному судочинстві у значній мірі пов'язано із застосуванням процесуального примусу, який, з одного боку, є наслідком вже існуючих протиріч, а з іншого – можливою причиною нових конфліктних ситуацій [11, с. 16]

Як було відмічено, конфлікт інтересів, будучи багатогранним явищем, наділений як негативними, так і позитивними рисами. Дана загальна властивість досліджуваного явища, безумовно, знайшла прояв і в кримінальному судочинстві. Зокрема, до числа негативних явищ може бути віднесено затягування строків провадження, втрата доказового матеріалу, емоційна напруженість тощо. Поряд з цим конфлікт інтересів у кримінальному провадженні може бути й функціонально корисним. Так, конфлікт інтересів обвинувачених провокує одного з них до дачі правдивих показань, викритті іншого співучасника, укладення угоди про визнання винуватості; конфлікт прокурора і слідчого (зокрема, в питанні тактики і стратегії розслідування, кваліфікації, обсягу обвинувачення тощо) в певних умовах може виявити недостатню компетенцію одного з них; конфлікт між слідчим і захисником дозволяє встановити прогалини у розслідуванні кримінального провадження; конфлікт між учасниками, породжений неоднаковим розумінням юридичних норм, призводить до виявлення законодавчих прогалин з подальшим їх подоланням або усуненням [4] тощо.

Зважаючи на вказане, цілком логічним є розгляд питання про роль конфлікту інтересів у сфері кримінального судочинства, або, іншими словами, про

функції даного явища. Враховуючи, що дане питання вже розглядалося дослідниками під таким кутом зору [див.: 4], спробуємо викласти власний погляд, спираючись на існуючі раніше розробки. Отже, вважаємо за можливе віднести до числа функцій конфлікту інтересів у кримінальному провадженні такі:

– інтеграційна – забезпечує об'єднання зусиль, спрямованих на досягнення цілей кримінального провадження (зокрема, в основі укладення будь-якого виду кримінально-процесуальної угоди (на відміну від угоди в рамках матеріального права) лежить конфлікт інтересів));

– інноваційна – забезпечує стимулювання та ріст кваліфікації (наприклад, зростання «кваліфікації» правопорушника зобов'язує й слідчого постійно вдосконалюватися, підвищення кваліфікації адвокатами зумовлює потребу зростання професійних якостей працівників прокуратури³ тощо); пошук нових законодавчих форм і методів залагоджування конфліктів у рамках кримінального судочинства (у цьому ракурсі доволі показовими є новачки, запроваджені КПК 2012 р., зокрема інститут угод у кримінальному провадженні. Окрім цього, слід згадати цілий науковий напрям, спрямований на розробку і вдосконалення альтернатив кримінальному провадженню, в основі більшості з яких лежать медіаційні процедури);

– профілактична – діяльність, спрямована на виявлення та попередження конфліктних ситуацій, їх усунення на ранніх стадіях, запобігання ескалації конфлікту. На наш погляд, у цьому аспекті можна говорити як про нормативну регламентацію спрямовану на запобігання конфліктам (наприклад, закон забороняє укладати угоди про примирення, коли у провадженні беруть участь кілька потерпілих, якщо між ним не досягнуто згоди (ч. 8 ст. 469 КПК)), так і про законодавчі положення, спрямовані на згладжування можливого конфлікту інтересів (наприклад, норми заохочувального характеру, що застосовуються при обранні підозрюваним і потерпілим примірковальних процедур);

– прогностична – дозволяє спрогнозувати можливу конфліктну поведінку учасника кримінального провадження, враховуючи конфлікт його інтересів з інтересами інших суб'єктів кримінального судочинства (наприклад, саме на такому прогнозуванні базується застосування запобіжних заходів, оскільки інтереси підозрюваного входять у конфлікт з інтересами правоохоронних органів);

– нормотворча – полягає у спрямуванні законодавцем зусиль на мінімізацію негативних проявів конфлікту інтересів у сфері кримінального судочинства поряд із розвитком позитивних форм прояву даного явища.

Отже, конфлікт інтересів у кримінально-процесуальних правовідносинах слід розглядати не як виключно негативне явище, яке підлягає викоріненню, а як невід'ємний елемент, який піддається управлінню, та окрім іншого має низку корисних функцій.

³Серед юристів з цього приводу існує доволі показовий образний вислів, що адвокатура і прокуратура як два ножі, що точаться один об одного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения. – М. : Изд-во НОРМА, 2001. – 752 с.
2. Глинська, Н. В. Конфлікт інтересів у сфері кримінального судочинства: шляхи гармонізації [Текст] / Н. В. Глинська // Захист прав і законних інтересів особи у кримінальному судочинстві : матеріали наук. семінару, 20 трав. 2011 р. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», Ін-т вивч. пробл. злочинності Нац. акад. прав. наук України. – Х. : ФІНН, 2011. – С. 92–95.
3. Паризький І. Компромісні процедури вирішення конфліктів у досудовому провадженні [Текст] / І. Паризький // Підприємництво, господарство і право : Науково-практичний господарсько-правовий журнал. – 2010. – № 9. – С. 175–177.
4. Лебедев Н.Ю. Уголовно-процессуальные конфликты, возникающие в ходе расследования преступления: характеристика, функции, виды / Н.Ю. Лебедев // Вестник Томского государственного университета. – 2008. – № 1 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru>.
5. Юридическая конфликтология / Отв. ред. Кудрявцев В.Н. – М., 1995. – 316 с.
6. Социология : учебник для вузов / В.Н. Лавриненко, О.А. Шабанова, Г.С. Лукашева. Под ред. Лавриненко В.Н. – М. : 1998. – 349 с.
7. Вінник О.М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах / Оксана Мар'янівна Вінник : дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2004. – 631 с.
8. Осипова Е.В. Сущность компромиссного способа разрешения конфликтов уголовного судопроизводства / Е.В. Осипова, Я.Ю. Янина // Вестник Балтийского федерального института им. И. Канта. – 2009. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru>.
9. Зинатуллин З.З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность (Вопросы теории и практики) [Текст] / З.З. Зинатуллин. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1981. – 134 с.
10. Петрухин И.Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе [Текст] / И. Л. Петрухин. – М. : Наука, 1989. – 256 с.
11. Общественные и личные интересы в уголовном судопроизводстве [Текст] / научн. ред. Л.Д. Кокорев. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1984. – 160 с.

УДК 343.1

**ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
ЯК ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ**

**APPLICATION OF THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
AS A SOURCE OF CRIMINAL PROCEDURE OF UKRAINE**

Удовиченко В.А.,

лаборант юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена визначенню місця практики Європейського суду з прав людини у системі джерел кримінального процесу України. Проаналізовано теоретичні та практичні підходи до застосування даного джерела у судовому розгляді у кримінальному провадженні. Виокремлено проблеми застосування практики та шляхи їх вирішення.

Ключові слова: практика суду, Європейський суд з прав людини, джерело права.

Статья посвящена определению места практики Европейского суда по правам человека в системе источников уголовного процесса Украины. Проанализированы теоретические и практические подходы к применению данного источника в судебном разбирательстве в уголовном производстве. Выделены проблемы применения практики и пути их решения.

Ключевые слова: практика суда, Европейский суд по правам человека, источник права.

This article is devoted to the place of the European Court of Human Rights in the system of sources of criminal procedure of Ukraine. Attention is paid to the research of theoretical and practical approaches to the use of this source in the criminal proceedings. There were pointed out problems of the application of practice and possible solutions of them.

Key words: court practice, European Court of Human Rights, source of law.

Постановка проблеми. Питання про систему джерел загалом і джерел кримінального процесу зокрема є відкритим. Хоча правова система України традиційно відноситься до романо-германської сім'ї, де основним джерелом права є нормативно-правовий акт, останнім часом праворозуміння та правозастосування зазнають змін, у тому числі на це впливає практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Вирішення питання про те, чи вважати джерелом кримінального процесу практику ЄСПЛ, має

важливе як теоретичне, так і практичне значення, оскільки її застосування дасть змогу підвищувати рівень стандартів судочинства у країні.

Стан дослідження. Вагомий внесок у дослідження практики ЄСПЛ та її використання як джерела права зробили С.П. Головатий, О.Р. Дашковська, В.П. Кононенко, О.В. Константи́й, Д.В. Кухнюк, В.Т. Маляренко, Л.М. Москвич, П.М. Рабінович, Б.М. Пошва, А.О. Селіванов, О.В. Соловійов, Д.Б. Юровський та інші. Однак проблематика